

POÈTIQUES FEMINISTES DEL COS I DEL DESIG

Maternitats desobedients

Esther Vivas

Nadia Sanmartin

La maternitat és presonera de discursos estereotipats que ens condemnen a ser titllades de males mares per no cuidar i dedicar el temps suficient als infants o professionals fracassades per no estar disponibles al 100% a la feina. Triomfar o subsistir en el món laboral, però, és gairebé incompatible amb tenir descendència. La culpa és sempre nostra.

Les dones ens enfrontem a una doble pressió, la de ser mares abnegades, com dicta el mantra patriarcal, o triomfar en el mercat de treball i tenir una carrera d'èxit sense renunciar a tenir criatures, seguint l'abecé del capitalisme neoliberal. Tanmateix, en la majoria dels casos se sobreviu com es pot amb una feina més o menys precària. L'opció de ser mare queda reduïda a dos arquetips, la de l'«àngel de la llar» o la «superwoman», que són els models que encaixen en el sistema, i que s'espera que reproduïm indistintament.

Una perspectiva històrica

Al llarg de la història, s'ha generalitzat un determinat ideal de bona mare al servei en primer lloc de la criatura i en segon del marit. El mite de la mare perfecta i devota, casada, monògama, sacrificada, feliç de ser-ho, la qual sempre ha avantposat els interessos dels altres perquè se suposa que no en tenia de propis. Un mite que se'ns ha presentat com atemporal, quan en realitat els seus pilars són específics de la modernitat occidental.

El sistema patriarcal i capitalista, a partir d'aquesta construcció ideològica, ha relegat a les mares a l'esfera privada i invisible de la llar, ha infravalorat la seva feina i ha consolidat les desigualtats de gènere. Les dones no tenien altra opció que parir, així ho dictava la biologia,

el deure social i la religió. Un argument, el del destí biològic, que ha servit per ocultar la ingent quantitat de treball reproductiu que les dones porten a terme. El patriarcat va reduir la feminitat a la maternitat, i la dona a la condició de mare.

En el transcurs del segle XX, la incorporació massiva de la dona al mercat laboral, amb la corresponent autonomia econòmica, la generalització d'un model de societat urbana, amb menys pressió sobre els individus i l'accés a mètodes anticonceptius van fer que tenir criatures es convertís en una opció i no una obligació. Però quan la maternitat va deixar de ser un destí únic, va emergir el dilema de la maternitat, és a dir, una elecció i un desig confrontats a d'altres, amb els quals encaixava molt malament.

A partir dels anys vuitanta, al mateix temps que augmentava la incorporació de la dona al mercat de treball i a la vida pública es produïa un auge dels discursos pro-maternals i pro-familiars. L'ideal de bona mare va esdevenir molt més complex i plural. Les dones ara no només han de ser mares devotes, com tota la vida, sinó «súper mames» o «mames màquina»[1], tan sacrificades com les mares de sempre, però amb una vida laboral i pública activa i, per descomptat, amb un cos perfecte. Es tracta d'un «nou mamisme»[2], una maternitat inabastable, que de facto devalua el que les mares reals fan. El resultat és la frustració i l'ansietat. La maternitat pateix una intensificació neoliberal, on es barreja cultura consumista i imaginaris de classe mitjana.

Les dones ens enfrontem a una doble pressió, la de ser mares abnegades, com dicta el mantra patriarcal, o triomfar en el mercat de treball i tenir una carrera d'èxit sense renunciar a tenir criatures, seguint l'abecé del capitalisme neoliberal

Els feminismes i l'experiència materna

Maternitats i feminismes han tingut històricament una relació complexa. La segona onada feminista dels anys seixanta i setanta es va rebel·lar, com era necessari, contra la glorificació de la maternitat i la consagració d'un model de família nuclear, en el marc d'una societat amb una moral sexual conservadora. A la seva diana hi va col·locar l'ideal de la santíssima maternitat i el model de família patriarcal, reivindicant una sexualitat al marge de la reproducció i poder decidir, com a dones, sobre el nostre cos. Es van aconseguir importants avenços en matèria de contracepció i dret a l'avortament, així com canvis socioculturals significatius.

Tanmateix, aquesta rebel·lió va acabar amb una relació tensa, mal resolta, amb la maternitat; que va portar en alguns casos fins a negar l'experiència materna, obviar-la o menystenir-la, caient en determinats àmbits en un cert discurs antireproductiu. Un fet que en part no ens hauria de sorprendre. La maternitat ha estat utilitzada pel patriarcat i el capitalisme com un instrument de supeditació i control de les dones, per tal d'empènyer-nos cap a l'àmbit domèstic, privat i invisible. La maternitat, com a obligació, ha significat un

fre a les aspiracions femenines, un obstacle per a la igualtat i l'autonomia. L'alliberament de la dona passava per sortir de la llar, deixar de banda la criança i entrar en el món laboral. Amb la consecució de la independència econòmica es va creure que el problema de la maternitat desapareixeria, i no es va voler fer una reflexió més profunda sobre el tema. Els dilemes i les contradiccions de la maternitat van embolicar el feminisme.

A partir de mitjans dels anys setanta, el feminisme va entomar el repte de pensar la maternitat en positiu. Un cop rebutjada la maternitat com a destí, algunes intel·lectuals i activistes van intentar pensar-la en una altra clau. Es tractava d'anar més enllà d'una simple negació de la maternitat, de desplaçar la càrrega de la criança cap a l'Estat o d'externalitzar la reproducció. Les tesis d'Adrienne Rich a *Nacemos de mujer* van permetre a les feministes reconciliar-se amb la maternitat. La seva principal aportació va ser distingir entre la institució maternal imposada pel patriarcat, generadora de submissió, i la relació potencial de les dones amb l'experiència materna, establint una diferència clara entre els prejudicis de la primera i les virtuts de la segona.

Per l'autora, no es tractava d'impugnar la maternitat, sinó el sentit en què la definia, la imposava i la restringia el patriarcat, el qual havia «domesticat la idea del poder maternal». Calia acabar amb «la institució maternal», situant les maternitats fora de l'esfera patriarcal, la qual cosa no significava «abolir la maternitat», sinó «propiciar la creació i el manteniment de la vida en el mateix terreny de la decisió, la lluita, la sorpresa, la imaginació i la intel·ligència conscient, com qualsevol altra dificultat, però com a tasca lliurement elegida»[3]. A diferència d'altres feministes, que identificaven la capacitat reproductora del cos femení amb un llast per a l'emancipació. Rich reivindicava el cos de la dona «com un recurs, en lloc d'un destí»[4]. L'alliberament de la dona passava per defensar i ressaltar les potencialitats femenines sexuals, reproductores i maternals, en oposició a la maternitat forçada.

Al rescat

La maternitat avui, en un context de crisi de civilització, viu també les seves crisis. Ho veiem en les dificultats que cada vegada tenen més dones per quedar-se embarassades, l'ajornament o fins i tot la renúncia forçada de la maternitat, els malabarismes per conciliar la criança amb la feina, les tensions amb el projecte de vida, la impossibilitat de tenir el nombre de criatures que es desitja, la insatisfacció de l'experiència materna i l'auto culpabilització. Heus aquí algunes mostres de les crisis múltiples, invisibles i no anomenades, de la maternitat. Pensar la maternitat des del feminisme implica rescatar-la de les seves crisis, i rescatar-nos a nosaltres de les crisis de la maternitat.

Però, què és una maternitat feminista? Les mares hem estat històricament considerades objectes, no individus autònoms. Veure'ns com a subjectes independents, amb necessitats pròpies, és un dels desafiaments de la reflexió feminista sobre la maternitat. Una mare feminista i desobedient és aquella que trenca amb els ideals materns que ens han imposat, però no renuncia a viure l'experiència materna; que es reivindica com a subjecte actiu, amb capacitat de decisió; i que es reconcilia amb el propi cos, empoderant-se en l'embaràs, el part

i la lactància. Es tracta, en paraules d'Adrienne Rich, d'una maternitat «fora de la llei i de la institució de la maternitat»[5], cosa que implica una confrontació constant amb les normes socials establertes.

Si prenem el principi feminista que allò personal és polític, el repte consisteix en polititzar la maternitat en sentit emancipador. No es tracta d'idealitzar-la ni de tenir-ne una visió romàntica, sinó de reconèixer el paper fonamental que té en la reproducció social i atorgar-li el valor que li correspon. Ja va sent hora que ens dotem de nous codis i alliberem la maternitat del patriarcat. Les dones vam conquerir el dret a no ser mares, a acabar amb la maternitat com a destí, ara el repte és poder decidir com volem viure aquesta experiència.

Una nova generació de dones i mares avui, segurament més lliures de prejudicis que les anteriors, reivindiquem la visibilitat i el reconeixement d'un treball que han fet les dones des de fa anys. No es tracta d'una ofensiva del patriarcat per enviar-nos de nou a casa, com algunes feministes han assenyalat[6], sinó de la presa de consciència de com unes pràctiques tan rellevants per a les societats humanes com són gestar, parir, alletar i criar, han estat relegades als marges, i de la necessitat de valorar-les, visibilitzar-les públicament i políticament i reivindicar-ne la responsabilitat col·lectiva, d'homes i dones, en el marc d'un projecte social emancipador.

Criar en comú

Les noves maternitats feministes, desmercantilitzades i ecologistes poden llegir-se des del debat sobre el comú i els béns comuns. Experiències com les dels grups de suport a la lactància materna o col·lectius de criança compartida, no signifiquen un replegament identitari, sinó que són projectes defensius que reivindiquen l'exercici d'uns drets i el fet de poder viure la maternitat d'una altra manera, davant la mercantilització de la vida i els valors consumistes, així com un intent ofensiu per reorganitzar la quotidianitat a partir d'altres paràmetres.

Una maternitat alternativa no significa un simple lifestyle politics, un altre estil de vida i maternitat només accessible a classes mitjanes i altes, sinó que implica posar de relleu els vincles estrets entre neoliberalisme i maternitat, de com el primer dificulta l'experiència materna. Es tracta d'aconseguir canvis en el mercat de treball, els serveis públics, la institució familiar, en definitiva, en el model de reproducció social. Una altra maternitat necessita un altre tipus de societat.

Si la maternitat és considerada una decisió personal, tota la responsabilitat acaba recaient en cada mare, i s'amaguen les desigualtats que fan que aquesta experiència pugui ser viscuda de manera molt diferent en funció de la posició socioeconòmica o l'ètnia de la dona

El nostre entorn socioeconòmic condiona, vulguem o no, el que podem fer, i restringeix el ventall de possibilitats. Cal intentar no establir un ideal matern inassumible, generador de malestar i culpa. Les maternitats emancipadores comparteixen sovint espai i afinitat amb iniciatives de consum ecològic, models educatius no autoritaris, xarxes d'economia social i solidària..., i les seves fortaleses i límits són similars a les d'aquests moviments. Més enllà d'una opció personal, el repte consisteix en situar aquestes propostes en el marc d'un projecte social més ampli de canvi de sistema.

Si la maternitat és considerada una decisió personal, tota la responsabilitat acaba recaient en cada mare, i s'amaguen les desigualtats que fan que aquesta experiència pugui ser viscuda de manera molt diferent en funció de la posició socioeconòmica o l'ètnia de la dona. L'ambivalència[7], intrínseca a la maternitat, ve molt determinada per aquesta qüestió.

Així, mentre les dones de classe mitjana i alta i nivell cultural elevat es debaten sovint entre com fer compatible la maternitat i la carrera professional i busquen la manera d'encaixar el nou rol de mare en la identitat pròpia; les dones de classe social baixa pugnen per com alimentar i vestir les seves criatures quan ni tan sols arriben a final de mes o com tenir-ne cura amb unes feines extremadament precàries.

La maternitat no és una pràctica individual privada, per més que es repeteixi, és una qüestió pública, que té repercussions polítiques i col·lectives. Des d'una perspectiva feminista és fonamental desindividualitzar la maternitat i emfatitzar com les dificultats per a la pràctica materna no només són conseqüència d'una discriminació de gènere, sinó que interseccionen amb d'altres opressions de classe i ètnia. En definitiva, la maternitat depèn de com està organitzada la reproducció social.

La criança així com la maternitat han de ser resocialitzades, no són assumptes particulars o familiars[8]. No es tracta de qüestionar com cuida una determinada mare o pare, ja que les nostres decisions venen molt condicionades per un entorn socioeconòmic i laboral hostil, sinó plantejar quin sistema garanteix el dret a la cura. Aquí radica el que hauria de ser el principal debat sobre la criança, tot i que en aquestes discussions sovint els condicionants estructurals queden oblidats. Una altra forma de cuidar només serà possible en un model social alternatiu, la qual cosa implica preguntar-nos quin tipus de relacions personals, mercat de treball, iniciatives comunitàries i serveis públics necessitem perquè sigui factible.

Unes polítiques a favor de la maternitat

Fer polítiques a favor de la maternitat implica no només legislar per fer compatible la vida familiar i laboral, amb baixes per maternitat i paternitat més extenses que les actuals, o oferir ajudes a la criança, sinó crear les condicions socioeconòmiques perquè les persones puguin tenir descendència quan ho desitgin. Una de les causes principals per les quals cada cop es tenen menys infants o es tenen a una edat més avançada està relacionada amb l'augment de la precarietat laboral i de vida. Si no arribes a final de mes, si no pots pagar una hipoteca o un lloguer, si la teva feina és inestable, es fa difícil pensar en tenir criatures.

L'increment de la pobresa i la precarietat ha portat a que l'Estat espanyol sigui el país del món on les dones tenen el primer infant a una edat més avançada, 32,1 anys[9]. A Catalunya, les dones de 35 a 39 anys tenen avui més fills i filles que les de 25 a 29 anys[10]. Un món organitzat entorn dels interessos empresarials és contrari a la vida. Així mateix es calcula que una de cada quatre dones nascudes l'any 1975 no tindrà descendència, i la majoria no serà mare perquè no podrà quedar-se embarassada per raons socioeconòmiques, manca de parella (tot i que cada cop hi ha més dones que són mares soles per decisió) o problemes d'infertilitat[11].

Fer polítiques a favor de la maternitat vol dir combatre l'especulació amb l'habitatge, acabar amb la precarietat laboral, apostar per la reducció de la jornada laboral sense pèrdua de salari, per tal de poder dedicar temps a la vida personal i familiar. La defensa de la maternitat hauria de ser una política inherent a les ideologies igualitàries i emancipadores, però aquestes sovint van a remolc del discurs dels sectors més conservadors i/o liberals, i identifiquen la maternitat únicament com una càrrega, tant en clau personal com pel mercat de treball.

El problema en realitat no és la maternitat, com tantes vegades s'assenyala, sinó un sistema socioeconòmic que és hostil a la vida. No es tracta de seguir adaptant la maternitat a l'ocupació, per exemple amb baixes per maternitat molt curtes de setze setmanes que ni tan sols permeten la lactància materna en exclusiva durant els sis primers mesos de vida del nadó, com recomanen totes les institucions de salut, sinó adaptar la feina remunerada a la maternitat i a la criança. Aquí no entro a jutjar si una mare vol reincorporar-se al lloc de treball un cop acaba la baixa, la qüestió és que qui desitgi un permís més llarg hauria de tenir aquest dret garantit. I això sembla que totes les formacions polítiques ho han oblidat. Defensar la maternitat implica defensar la vida, la cura, el vincle i els afectes, i cal fer-ho en clau igualitària i progressista.

Maternitzar la paternitat

Les transformacions de la maternitat, tant des del punt de vista social com personal, tenen el seu correlat en la paternitat. La figura del pare s'ha entès, en el marc dels sistemes tradicionals de parentiu, en relació amb la de la mare, però ambdues funcions han estat al llarg de la història concebudes socialment i culturalment de manera asimètrica. Mentre que el rol patern s'ha elevat a categoria de principi espiritual, conferint a l'home potestat absoluta sobre els descendents, el rol matern s'ha naturalitzat.

La pràctica maternal, com moltes feministes reivindiquen, hauria de ser exercida no només per les dones, sinó també pels homes, i deixar de ser una tasca pròpia del gènere femení, la qual cosa significa maternitzar la paternitat. Cal, com diu la filòsofa Nancy Fraser[12], avançar cap a una societat igualitària, la qual cosa significa «subvertir l'actual divisió sexista del treball i reduir la importància del gènere com a principi estructural de l'organització social», amb la consegüent corresponsabilització equivalent en la cura de les criatures.

Això no vol dir que pares i mares haguem de fer, o puguem fer, exactament el mateix en tots

els estadis de la criança. En el cas de la maternitat biològica, en la fase d'exterogestació, els nou mesos següents al part, les tasques de la mare i el pare no són iguals. Ho veiem, en particular, en la lactància materna i el pell amb pell just després de donar a llum, on el paper de la mare és fonamental. Però aquest fet no significa que la criança inicial sigui cosa exclusiva de la dona, el pare pot implicar-se, i és important que així ho faci, en d'altres facetes de la criança i el treball reproductiu.

Si volem un altre tipus de criança, ens cal pensar també un altre model de paternitat, una paternitat desobedient als cànons tradicionals, que assumeixi les reivindicacions i plantejaments del feminisme i en particular de l'activisme feminista maternal.

NOTES

- 1 — WOLF, N. *Misconceptions: Truth, Lies, and the Unexpected on the Journey to Motherhood*. Nova York: Knopf Doubleday Publishing Group, 2003
- 2 — DOUGLAS, S. J.; MICHAELS, M. W. *The Mommy Myth: The Idealization of Motherhood and How It Has Undermined Women*. Nova York: Free Press, 2004
- 3 — RICH, A. *Nacemos de mujer. La maternidad cómo experiencia e institución*. Madrid: Traficantes de sueños, 2019 (1976), pp. 356.
- 4 — Ibid, pp. 84.
- 5 — Ibid, pp. 264.
- 6 — BADINTER, E. *La mujer y la madre*. Madrid: La esfera de los libros, 2011.
- 7 — RICH, A., op.cit.; LAZARRE, J., *El nudo materno*. Barcelona: Editorial Las Afueras, 2018 (1976).
- 8 — DEL OLMO, C., *¿Dónde está mi tribu? Maternidad y crianza en una sociedad individualista*. Madrid: Clave Intelectual, 2014.
- 9 — INE. «Movimiento natural de la población (nacimientos, defunciones y matrimonios). Indicadores demográficos básicos año 2017. Datos provisionales» (19 juny 2018) [nota de premsa]
- 10 — IDESCAT. «Estadística de naixements 2017» (27 setembre 2018) [nota de premsa]
- 11 — ESTEVE, A.; DEVOLDER, D.; DOMINGO, A. «La infecundidad en España: tic-tac, tic-tac, tic tac!!!». *Perspectives Demogràfiques*, núm. 1 (2016), p. 1-4.
- 12 — FRASER, N. *Fortunas del feminismo*. Madrid: Traficantes de Sueños, 2015.

Esther Vivas

Esther Vivas és periodista especialitzada en maternitats, polítiques agroalimentàries i moviments socials. Ha escrit diversos llibres. Els més recents són *Mama desobedient. Una mirada feminista a la maternitat* (2019) i *El negocio de la comida. ¿Quién controla nuestra alimentación?* (2014). Col·labora regularment com a analista política i social en programes de TV3, Catalunya Ràdio, TVE, Ràdio 4 i Betevé, i escriu a El Periódico i a la revista Opcions. És professora del Màster en Desenvolupament i Cooperació de la Universitat Ramon Llull i del Màster d'Agricultura Ecològica de la Universitat de Barcelona.